

Bu olaydan sonra oğlu Tâhir ile arası açılan Halef Tâhir'in kuvvetlerine yenildi; ancak hile ile oğlunu öldürtüp idareyi tekrar ele geçirdi (392/1001-1002). Bu durum karşısında kendilerini tehlikede hisseden Sistan emîrleri gizlice aldıkları bir kararla Sultan Mahmûd'u Sistan'a davet ettiler. Ordusuyla Tak Kalesi'ne sığınmak zorunda kalan Halef, kale Gazneliler tarafından 393 (1002-1003) yılında muhasara edilince Sultan Mahmûd'a teslim oldu ve af diledi. Sultan Mahmûd onu affetti, servetini muhafaza etmesine ve istediği şehirde yaşamasına izin verdi. Halef de Cûzcân'a gitti. Ancak bir süre sonra Karahanlı Nasr b. Ali ile gizlice mektuplaşmaya başladığını öğrenen Sultan Mahmûd tarafından Gerdiz Kalesi'ne hapsedildi. Receb 399'da (Mart 1009) hapiste öldü. Hâkimiyeti döneminde kendi adına para bastıran Halef b. Ahmed Saffârîler'in son bağımsız emîri sayılmaktadır. Ondaki sonraki Sistan emîrleri Sâmânîler ve Gazneliler tarafından tayin edilmiştir.

Hadis, fıkıh, tefsir, edebiyat ve şiirden alayan, ilim adamlarını himaye eden bir emîr olarak bilinen Halef, etrafına topladığı âlimlere büyük meblağlar harcayarak bir tefsir hazırlatmışsa da 100 cilt olduğu rivayet edilen bu eserin herhangi bir nüshasına bugüne kadar rastlanmamıştır.

Ebû'l-Feth Ali b. Muhammed el-Büstî, Bedüzzaman el-Hemedânî ve Seâlibî gibi şairler Halef'i öven şiirler yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Neşahî, *Târîhu Buḥârâ* (nşr. ve trc. Emîn Abdülmecîd Bedevî - Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire 1965, s. 143-144; Seâlibî, *Yettimetü'd-dehr*, IV, 297, 319; Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbi, *Târîhu'l-Yemînî*, Kahire 1287, I, 96, 351-360, 368-382; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 327-353; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1980, VII, 44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 563-564; IX, 82-84, 159-160, 166-167, 172-173; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 116-118; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 375, 382, 383; *Keşfü'z-zunûn*, I, 446; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 156; Browne, *LHP*, II, 124; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 21, 67-69, 188-189; J. Walker, *The Coinage of the Second Saffarid Dynasty in Sistan*, New York 1936, s. 25-31, 32-37; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 130, 133; a.m.f., *The History of the Saffarids of Sistan*, New York 1994, s. 301-339; a.m.f., "The Tahirids and Saffarids", *CHIr*, IV, 132-135, 137; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 309; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 16-17, 28-29; M. Browne, *A Handbook of Islamic Coins*, London 1985, s. 563-564; Dihhudâ, "Halef", *Luḡatnâme*, XII, 692.

RECEP USLU

HALEF el-VÂSİTİ

(خلف الواسطي)

Ebû Muhammed Halef
b. Muhammed b. Ali el-Vâsîti
(ö. 401/1010)

Etrâfû's-Şahîḥayn
adlı eseriyile tanınan muhaddis.

Vâsît'ta doğdu. Bağdat'ta Ebû Bekir el-Katî'î'den, Cürcân'da Ebû Bekir el-İsmâîlî'den, Vâsît'ta Abdullah b. Muhammed es-Sekkâ'dan hadis dinledi. Daha sonra Bağdat'a dönerek bir süre burada kaldı. Hadis tahsilini ilerletmek amacıyla hadis hâfızı Ebû'l-Feth b. Ebû'l-Fevâris ile birlikte Şam, Mısır, İran, İsfahan, Nişâbur ve Herat'a seyahatler yaptı. Ebû Nuaym, Nişâbur ve İsfahan'da onunla sohbet ettiğini söylemektedir. Hâkim en-Nîsâbü'rî, Halef'ten daha üstün bir âlim olmasına ve hocaları arasında yer almasına rağmen kendisinden hadis nakletmiştir. Kıraat âlimleri Ebû Ali el-Ahvâzî ve Ebû'l-Kâsım Ubeydullah el-Ezherî de Halef'in talebeleri arasında yer alır.

Halef tahsilini tamamladıktan sonra Remle'ye yerleşti ve ticaretle meşgul oldu. Kaynaklarda çok seyahat ettiği belirtilen Halef'in bu seyahatlerinin önemli bir kısmını ticaret maksadıyla yaptığı anlaşılmaktadır. Hatta onun hayatının belli bir döneminden sonra kendini tamamen ticarete verdiği, ticarî hayatının Remle'ye yerleştikten sonra yoğunluk kazandığı söylenmekte ve bu tarihten sonraki seyahatlerinin ticarî amaçla yapıldığı ihtimali artmaktadır. Halef'in hadis âlimi ve hâfızı olduğu kaydedilmiş, çok hadis yazdığı, mükemmel ve güçlü bir hâfızaya sahip bulunduğu belirtilmiştir. Seyahatler neticesinde elde ettiği ilmi birikimi kitap haline getirmiş seçkin âlimlerden biri olan Halef el-Vâsîti Remle'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Etrâfû's-Şahîḥayn* (*Etrâfû Şahîḥi'l-Buḥârî ve Müslim*). Üç veya dört cilt olduğu belirtilen eserde *Şahîḥ-i Buḥârî* ile *Şahîḥ-i Müslim*'deki hadislerin baş tarafından bir kısmı alınıp bunların geçtiği yerlere işaret edilmiştir. Müellifin dönemine kadar bu konuda yazılmış kitapları gölgede bıraktığı kabul edilen eserin, Ebû Mes'ûd ed-Dîmaşkî'nin aynı adı taşıyan kitabından daha iyi olduğu kaydedilmektedir. Eserin bazı bölümleri Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hadis, nr. 371, 12-21. cüzler; Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye'de bulunan kısımları için bk. Sezgin, I, 220). 2. *el-Efrâ-*

dü'l-ğarâ'ibü'l-muḥarrece min uşûli's-şeyḥ Ebi'l-Ḥâsen Aḥmed b. 'Abdillâh b. Ruzeḳ el-Bağdâdî. Eserin altıncı cüzü Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Mecmua, nr. 95, vr. 252-261). 3. *el-Cüz'ü'l-evvel mine'l-fevâ'idü'l-muntekâti'l-efrâd 'ani's-şüyûḥi's-şikât*. Fuat Sezgin, bu eserin bir nüshasının Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 60, vr. 154^a-172^a) bulunduğunu söylemektedir (a.g.e., I, 220).

BİBLİYOGRAFYA :

Haṭib, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 334-335; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 226; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 260-262; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1067-1068; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 344; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 416-417; *Keşfü'z-zunûn*, I, 116; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 348; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 360; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, IV, 107; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 125; Sezgin, *GAS*, I, 220; M. Nâsirüddin el-Elbânî, *Fihri'su maḥṫûṭâti Dâri'l-Kütübü'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1390/1970, s. 272.

SELMAN BAŞARAN

HALEFİYYE

(الخلفية)

Hâricî fırkalarından
Acârîde'ye mensup
Halef el-Hâricî'nin
(II./VIII. yüzyıl)
görüşlerini benimseyenlere
verilen ad
(bk. ACÂRİDE).

HALEP

(حلب)

Suriye'nin ikinci büyük şehri.

Kuzey Suriye'nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bu dikkat çekici coğrafi konumu dolayısıyla kervanların uğrak yeri olmuş, bunun sonucunda ticaretle zenginleşip medeniyette yükselirken sık sık aynı yollardan sefere çıkan orduların tahribatına ve yağmalarına mâruz kalmıştır. Şehir, Eskiçağ tarihinde taşıdığı önemi coğrafi konumu kadar fırtına tanrısı Adad'ın kült merkezi olmasına da borçludur.

İlk olarak milâttan önce III. bin yıl çivi yazılı Akkad tabletlerinde Halaba ve Halman / Halwan şeklinde adına rastlanan Halep'in milâttan önce XVIII. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başşehri olduğu gö-

rülür. Halep, daha sonra Anadolu'da kurulan Hitit Krallığı'nın eline geçerek bu devletin imparatorluk döneminde en önemli eyalet merkezlerinden birini oluşturdu; imparatorluğun dağılmasından sonra da Halpa Krallığı adıyla müstakil bir Geç Hitit devleti haline geldi. Milâttan önce IX. yüzyılın ortalarında Asur İmparatorluğu topraklarına dahil olan şehir yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı. Pers hâkimiyeti sırasında ise sadece tanrı Adad sebebiyle hatırlanan küçük bir yerleşim merkezi durumuna düştü. Ancak Helenistik dönemde Suriye Kralı Seleukos Nikator (m.ö. 305-280) tarafından Grek mimarisine uygun yeni bir planda imar edilmesiyle eski önemine kavuştu ve Beroia adını aldı. Bu dönemde şehrin imarına vesile olan tanrı Adad'ın da Halep Zeusu adıyla anıldığı görülür. Halep Romalılar zamanında büyümesine devam etti ve kalesi de kutsal mekânları barındıran bir akropol haline geldi. Bizanslılar zamanında ise çok sayıda kilisenin bulunduğu bir Hıristiyanlık merkeziydi. Şehir bugün de başpiskoposluk ve Mârûnî piskoposluğudur.

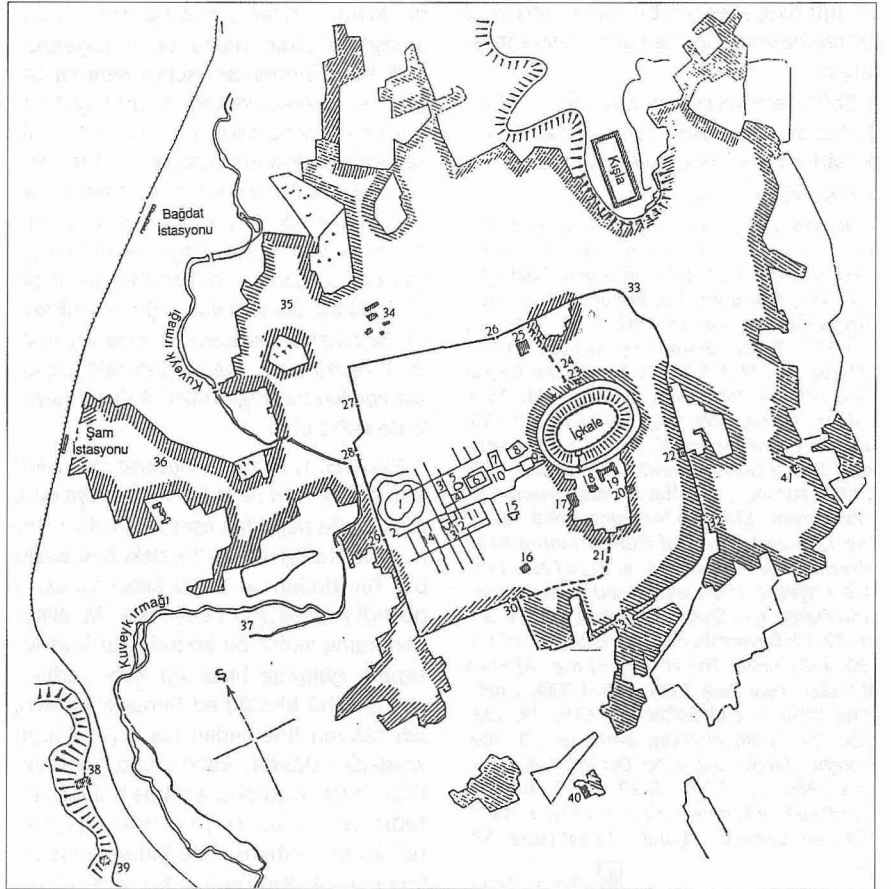
İslâmî Dönem. Hâlid b. Velid'in azledilmesinden sonra Suriye valiliği ve başkumandanlığına tayin edilen Ebû Ubejde b. Cerrâh'ın emrindeki İslâm ordusu Kinnesrîn'in fethinden sonra Halep üzerine yürüdü; öncü birliklerinin başında İyâz b. Ganm el-Fihri bulunuyordu. Şehir dışında Hâdiru Haleb denilen yerde yaşayan Tenûh ve diğer bazı Arap kabileleri İyâz b. Ganm'e itaat arzettiler. Şehir halkı da kısa bir müddet sonra canlarına, mallarına ve surlarla binalara dokunulmaması şartıyla aman dilediler. İyâz b. Ganm, cizye vermeye râzı olmaları üzerine isteklerini kabul etti ve kendileriyle bir antlaşma yaptı. Antlaşmanın Ebû Ubejde tarafından da onaylanmasından sonra (Belâzürî, *Fütûh* [Fayda], s. 209) müslümanlar Antakya Kapısı'ndan şehre girdiler (16/637). Yaptıkları ilk iş kalkanlarını koyup namaz kılmak oldu; daha sonra bu yerde Mescidü'l-etrâs (kalkanlar mescidi) adıyla bilinen bir cami yaptırıldı. Ebû Ubejde b. Cerrâh'ın ölümünden (18/639) sonra Muâviye b. Ebû Süfyân Suriye valiliğine getirildi. Halep önce Cündü Hıms'a, daha sonra da Cündikinesrîn'e bağlandı. Emevîler döneminde bazı eyalet valilerinin şehir civarına yerleşmiş olmasına rağmen Halep hiçbir zaman siyasî ve idarî bir merkez haline getirilmedi. Bu dönemde iktisadî ve mimarî bakımdan gelişmişse de Emevîler'in

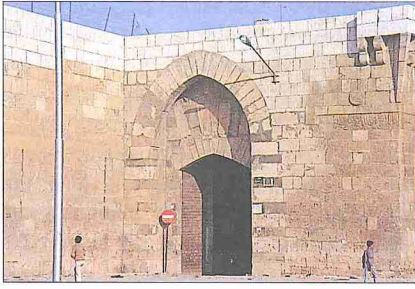
yıkılmasından sonra Suriye'nin diğer şehirleri gibi ihmal edilmiştir.

Mısır Valisi Ahmed b. Tolun 264 (878) yılında Halep'i istilâ etti, ancak Abbâsîler daha sonra şehri geri aldılar (271/884). 290'da (903) Karmatîler tarafından kuşatılan şehir 324 (936) yılında İhşîdîler'in eline geçti. Muhammed b. Tuğç el-İhşîd buraya Benî Kilâb reisini vali gönderdi. Bu kabileye mensup bedevîler şehirde birçok tahribata sebep oldular. Hamdânî Emîri Seyfûddeve, Kâfûr el-İhşîdî'nin valisi Yânis el-Mü'nîs ile barış antlaşması imzalamasının arkasından Halep'i hâkimiyeti altına alarak Hamdânîler'in başşehri yaptı (333/944) ve bu tarihten itibaren şehir bölgenin tarihinde önemli

bir rol oynadı. Seyfûddeve, Bizans saldırılarına karşı burayı uzun yıllar başarıyla savunduysa da Nikephoros Phokas 351'de (962) şehri ele geçirmeye muvaffak oldu. Bir hafta süren yağma ve tahribat sırasında binlerce kişi kılıçtan geçirilip birçoğu da esir alındı. Şehir âdeta ıssız bir harabeye döndü ve bu felâkatten sonra uzun süre belini doğrultamadı. Meyyâfârik'in çekilerek burayı başşehir yapan Seyfûddeve'nin ölümü (356/967) üzerine yerine oğlu Ebû'l-Meâlî Sa'düddeve geçti. Onun döneminde Halep fehtihten sonraki en karanlık günlerini yaşadı. Sa'düddeve zamanında Fâtımîler'in Suriye'de hissedilen nüfuzundan dolayı camilerde hutbeler Fâtımî Halifesi Muiz-

Halep'in planı: 1. Şehrin ilk kurulduğu yer, 2. Şehrin ilk mescidi; Şuaybiye Medresesi, 3. Ebrek Hanı, 4. Tütûn hanları, 5. Hallâviyye Medresesi, 6. Ulucami, 7. Özdemir Hanı, 8. Vezir Hanı, 9. Hayır Bey Hanı, 10. Çarşı, 11. Gümrük Hanı, 12. Ahmediye Medresesi, 13. Behram Paşa Camii, 14. Şehrin eski devirden kalma sokakları, 15. Mehmed Paşa Camii, 16. Mengli Boğa Camii, 17. Hüsrev Paşa Camii, 18. Zâhiriyye Medresesi, 19. Saray, 20. Akboğa Camii, 21. Eski kalenin doğu duvarının yeri, 22. Altunboğa Camii, 23. Belediye Dairesi, 24. Eski kalenin doğu duvarının yeri, 25. Osman Paşa Medresesi, 26. Bâbünnasr, 27. Bâbülferec, 28. Bâbülcânân, 29. Bâbü Antâkiyye, 30. Bâbü Kinnesrîn, 31. Bâbülmakâm, 32. Bâbü Neyreb, 33. Bâbükanat, 34. Kilseler, 35. Aziziye, 36. Cemîliye, 37. Seyfûddeve'nin sarayının yeri, 38. Meşhed-i Hüseyin, 39. Meşhed-i Muhsin, 40. Firdevs Medresesi, 41. Ağaçk Camii.

Halep surlarının günümüze ulaşan kapılarından
Bâbü Kinnesrin

Lidînillâh adına okunuyordu. Bu durum, Hamdânî Devleti'nin vârisleri arasında ihtilâflara ve Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'ın 358 (969) yılında Halep'i tekrar istilâ etmesine sebep oldu; Hamdânîler şehri ancak 365'te (975) geri alabildiler. Halep 404'te (1014) Fâtımîler'in eline geçti ve Mansûr b. Lü'lü' Abbâsiler adına okunan hutbeye son verdi. Ancak Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî 415 (1024) yılında şehri ele geçirip Mirdâsiler hânedanının merkezi yaptı. Mirdâsiler zaman zaman Fâtımîler ve Bizanslılar'la mücadele ettiler. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes 1068-1071 yılları arasında Halep üzerine iki sefer düzenledi. 1069'da Türkmen Emîri Sanduk büyük bir orduyla Halep'e girdi ve kışı orada geçirdi. Mirdâsî Emîri Mahmûd kıymetli hediyeler vererek onu Bizans üzerine cihada teşvik etti. Mahmûd el-Mirdâsî, Fâtımî Devleti'nin zayıfladığını görünce Halep camilerinde Abbâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh ve Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okutmaya başladı (19 Şevval 462/31 Temmuz 1070). Sultan Alparslan Mısır seferi sırasında Halep'i kuşattı; kısa bir müddet sonra da Mahmûd şehrin anahtarlarını teslim ederek Selçuklular'a bağlılığını bildirdi.

Suriye Selçuklu Meliki Tutuş 470'te (1078) Halep'i kuşattı. Fakat özellikle Ukayfî Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureys ile Halep Emîri Sâbık'ın Arap kabilelerinin desteğini sağlayarak ona mukavemet etmeleri üzerine başarı sağlayamadı. Tutuş ertesi yıl şehri yeniden kuşatınca halk Şerefüddeve Müslim'e bir heyet gönderip anahtarı ona teslim etmek istediklerini bildirdi. Tutuş, Emîr Atsız'ın yardım çağrısı üzerine Dimaşk'a dönünce derhal harekete geçen Şere-

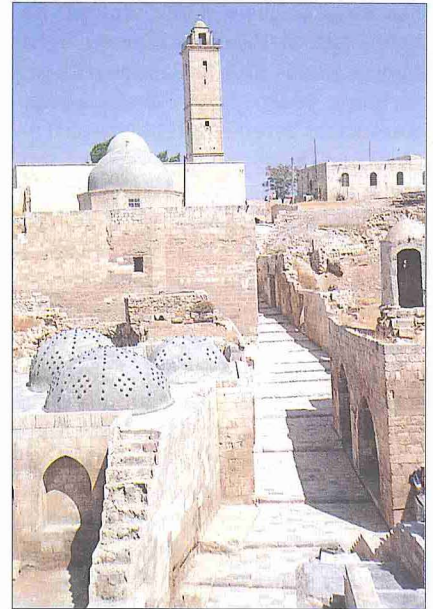
füddeve kalabalık Arap kabileleri ve kuvvetleriyle şehre girdi ve Mirdâsî hânedanına son verdi (472/1080). Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethetmesinden sonra Şerefüddeve ile girdiği mücadele onun ölümüyle sonuçlandı (20 Haziran 1085). Süleyman Şah bu zaferden sonra Halep'i kuşattı. Şehri müdafaa eden kuvvetlerin kumandanı Şerif el-Huteyfi, yapılan müzakerelerden sonra Halep'i Sultan Melikşah'ın onayı alındıktan sonra teslim edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Süleyman Şah kuşatmayı kaldırdı (Temmuz 1085). Ancak daha sonra verilen sözün tutulmaması üzerine ertesi yılın nisan ayında şehri yeniden kuşattı. Şerif el-Huteyfi bu defa Tutuş'a haber gönderip şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. 479 Muharreminde (Nisan-Mayıs 1086) Dimaşk'tan yola çıkan Tutuş, Halep'e yaklaşık 5 km. uzaklıktaki Aynüseylem'de Süleyman Şah ile savaşa girdi ve onu mağlûp ederek ölümüne sebep oldu (4 Haziran 1086). Savaştan sonra Şerif el-Huteyfi Halep'in teslimi hususunda Tutuş'u da oyalamaya kalkıştı; ancak Tutuş 26 Rebîülevvel 479 (11 Temmuz 1086) günü şehri ele geçirdi. Bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşah Tutuş'a haber gönderip Dimaşk'a dönmesini istedi. Tutuş da bu emre uyararak Halep'ten ayrıldı. Sultan Melikşah, bazı devlet adamı ve kumandanlarıyla birlikte gelerek 23 Şâban 479'da (3 Aralık 1086) şehri teslim aldı. Ardından da Nizâmülmülk'ün tavsiyesi üzerine Kasimüddeve Aksungur'u Halep şahneliğine, Nûh et-Türkî'yi de kale kumandanlığına tayin etti (479/1087). Tutuş, Sultan Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra çıkan taht kavgaları sırasında Halep'i hâkimiyeti altına aldı.

Tutuş'un 488'de (1095) ölümü üzerine Suriye (Halep) Selçuklu Melikliği'nin başına geçen oğlu Rıdvân, Fâtımî Halifesi Müstâfînin teklifini kabul ederek başşehir Halep'te ve hâkimiyeti altındaki diğer yerlerde onun adına hutbe okuttu (17 Ramazan 490/28 Ağustos 1097); ancak aldığı sert tepkiler karşısında bundan vazgeçerek yeniden Abbâsiler'e ve Büyük Selçuklular'a döndü (12 Şevval 490/22 Eylül 1097). Rıdvân, Halep'teki Bâtınîler'le sıkı iş birliği yaptı ve onların burada bir dârü'd-da've (propaganda merkezi) kurmalarına müsaade etti; ancak Sultan Muhammed Tapar'ın tehdidi üzerine bazılarını öldürtmek, bazılarını

da şehir dışına sürmek zorunda kaldı (501/1107-1108). Haçlılar'ın bazı kale ve stratejik yerleri ele geçirmeleri üzerine Artukoğlu İlgazi ve Arslantaşoğlu Alpi ile ittifak kurdu. Haçlı tehdidi karşısında zor durumda kalan yerli halkın şehri terk etmeye başlaması üzerine de göçe engel olmak için beytül mâle ait araziye onlara sattı ve kendilerine temliknâme verdi. Antakya Prinkepsi Tancred'in Halep bölgesini istilâya teşebbüs etmesi üzerine Rıdvân sûfi, fakih ve tüccarlardan oluşan bir heyeti o sırada Bağdat'ta bulunan Sultan Muhammed Tapar'a göndererek yardım istediyse de emîrlar arasındaki meseleler yüzünden sonuç alamadı (504/1111).

Rıdvân'ın 507'de (1113) ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alparslan el-Ahres, kısa süren melikliği sırasında Bâtınîler'in faaliyetlerine izin vermemekle birlikte Haçlılar'a karşı da ciddi bir şey yapamadı. Onun 1114'te ölümü üzerine yerini alan kardeşi Sultanşah döneminde idare tamamen Atabeg Lü'lü'ün elinde toplandı. Lü'lü' 1116'da ölünce Emîr Yarıktaş idareye hâkim oldu ve zaman zaman Haçlılar'la iş birliği yaptı. Haçlılar'ın baskı ve tehditleri karşısında zor durumda kalan şehrin ileri gelenleri, Artukoğlu İlgazi'ye haber gönderip Halep'i teslim almasını ve hıristiyanlarla mücadele et-

Halep Kalesi'ndeki cami ve hamam

Halep surlarının ana kapısı

İlâhî Zengî de aynı şekilde Haçlılar'la savaştı ve çok sayıda kaleyi geri aldı. Bu arada meşhur Haçlı kontu Joscelin'i esir alarak kaleye hapsetti. Âdil bir hükümdar olan Nûreddin Mahmud şehirde huzur ve sükûnu sağladı. Surları, kaleyi, ulucamiyi, pazar yerlerini ve yolları tamir ettirip zâviyeler ve hastahaneler yaptırdı. Sünniliği destekleyen medreseler kurarak Irak ve el-Cezire'den getirttiği âlimlerin buralarda ders vermesini sağladı. Yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil zamanında Selâhaddin-i Eyyûbî Halep kapılarına dayandı. Fakat şehir halkı şiddetle karşı koydu ve Eyyûbî kuvvetleri geri çekildi. el-Melikü's-Sâlih ölümden önce Halep'i Musul hâkimi İzzeddin Mes'ûd'a bıraktı. Selâhaddin-i Eyyûbî, Halife Müstazî-Biemrillâh tarafından kendisine verilen Halep'i ele geçirmek üzere 578'de (1182) Mısır'dan yola çıktı. Ancak bu sırada İzzeddin Mes'ûd Sincar'ı alarak Halep'i kardeşi II. İmâdüddin Zengî'ye bırakmıştı. Selâhaddin 26 Muharrem 579'da (21 Mayıs 1183) şehri kuşattı. II. İmâdüddin Zengî bir süre mukavemet ettikten sonra Eyyûbîler'le anlaştı. Buna göre Halep'e karşılık Sincar, Habur, Nusaybin ve Serûc (Sürûc) İmâdüddin'e verildi (17 Safer 579/11 Haziran 1183). Selâhaddin-i Eyyûbî burayı oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye bıraktı. Fakat birkaç ay sonra Halep Selâhaddin-i Eyyûbî'nin kardeşi el-Melikü'l-Âdil'in ricası üzerine Mısır'daki bütün haklarından vazgeçmesi karşılığında kendisine verildi. Üç yıl sonra el-Melikü'z-Zâhir tekrar Halep'e tayin edildi (582/1186). Melik Gâzî devrinde (1186-1212) Halep en parlak ve müreffeh dönemini yaşadı. Ticarî hayat canlandı, birçok mimari eser yapıldı; şehir yeniden bir ilim ve kültür merkezi haline geldi. el-Melikü'n-Nâsir II. Yûsuf devrinde (1237-1260) Memlûkler'le başlatılan mücadele halifenin müdahalesiyle sona erdi. Hülâgû 1260'ta şehri ele geçirerek yakıp yıktı. Aynicâlût Savaşı'nda mağlûp olan Moğollar Halep'i Memlûkler'e bıraktılar (1260). VIII. (XIV.) yüzyılın başında Moğol kumandanı Kazan b. Argun şehri tekrar aldıysa da üç ay sonra terketti.

1348'deki veba salgını pek çok kişinin ölümüne sebep olmuş, 1400'de de Timur surlar ve kale dahil bütün şehri yakıp yıkmış, üç gün süren yağmalama sırasında 20.000 kadar kişi öldürülmüştür. 1516'da başlayan Osmanlı yönetimine kadar devam eden Memlûk döneminde Halep genel anlamda kalkınmışsa da açlık, kıtlık, bazan günde 500 kişinin ölümüne sebep olan veba salgını ve sık sık şehri harabeye çeviren deprem gibi felâketlerden de kurtulamamıştır.

İlim, Kültür ve Sanat. Seyfûddeve'nin sarayı filozof Fârâbî, edebiyat tarihçisi Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, vâiz İbn Nübâte, dil âlimleri İbn Hâlûve (Hâleveyh) ve İbn Cinnî, şairlerden Ebû't-Tayyib el-Müte-nebbî, Ebû Firâs el-Hamdânî ve Ebû Bekir es-Sanûberî gibi önemli kişileri barındırmaktaydı. Ancak Halep'in kültür durumu, Haçlı seferlerinin ve Moğol istilâsının sebep olduğu tahribattan etkilendi ve seçkin ilim, fikir ve sanat adamları Mısır'a gittiler. Bu olayların tabii bir sonucu olarak ilim ve sanat faaliyetlerinde büyük bir düşüş görüldü. Halkı Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı cihada teşvik etme düşüncesine devrin edip ve şairlerinin eserlerine de yansımıştır. Edebiyatta İslâm beldelerinin uğradığı felâketleri konu alan akımlar ortaya çıktı; bunlar da özellikle mersiyelerle, tehlikelere karşı halkı uyaran ve şuurlandıran başka akımların doğmasına sebep oldu. Söz konusu mersiyeler felâketlerin tasvirini, İslâm beldeleri için göz yaşı dökmeyi, şikâyet ve nasihatı içeriyordu. Savaşlar müslümanların lehine sonuçlanınca da zafer ve övünme temaları işlenir, şairler ve edipler kâhraman kumandanları ve askerlerini överler, bunun yanı sıra şehidlere de ağıtlar söylerlerdi. Halep hakkında çok mersiye yazılmıştır; bunlardan biri, Eyyûbîler'den el-Melikü'n-Nâsir'in esir olarak buradan geçerken kaleme aldığı mersiyedir.

Halep Zengîler ve Eyyûbîler döneminde çok parlak bir çağ yaşadı. Nûreddin Mahmud ilme ve âlimlere çok değer verirdi. Onun Suriye'de inşa ettirdiği medreseler şeriatın öğretildiği, fikhî tartış-

mesini istediler; İlgazi de oğlu Timurtaş ile birlikte gelip şehre girdi (511/1117-18). Onun 1122'de ölümü üzerine Emîr Bedrûddeve Süleyman Halep'te yönetimi ele geçirdi. Kudüs Kralı II. Baudouin Halep'i tehdit edince Artuklu Belek b. Behrâm idareyi ele alıp şehri Haçlılar'a karşı savundu (Haziran 1123). Belek b. Behrâm'ın ölümü üzerine İlgazi'nin oğlu Timurtaş 22 Mayıs 1124'te şehre hâkim oldu. Bu sırada Mardin'de hapsedilmiş olan Suriye Selçuklu Meliki Sultânşah hapisten kaçarak Hille Emîri Dübeyb b. Sadaka ve Kudüs Kralı II. Baudouin ile ittifak kurdu. Halep'i kesin olarak ele geçirmeye karar veren müttefikler şehri aldıklarında Dübeyb'e teslim etmek üzere anlaştılar. Zor durumda kalan Timurtaş asker toplamak amacıyla Mardin'e gitti; ancak Halepliler'in tutum ve davranışlarına öfkelenildiği için geri dönmedi. Kumandayı ele alan Kadı Ebû'l-Hasan Muhammed b. Haşşâb şehri yiğitçe savundu ve Aksungur el-Porsukî'ye haber gönderip yardım istedi. Aksungur'un yaklaşması üzerine müttefikler kuşatmaya son vererek dağıldılar. Aksungur'un ölümü üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mahmud Halep'i Haçlılar karşısındaki kahramanlıklarıyla tanınan İmâdüddin Zengî'ye verdi (1129). Onun ölümünden (1146) sonra yerine geçen oğlu Nûreddin Mah-

Halep'in Antakya Kapısı'nın üzerinde bulunan kitâbe şeridinden bir detay

Halep Kalesi

maların yapıldığı birer dinî enstitü haline geldi. Bu konudaki gayretler, özellikle o yıllarda yaygınlaşan Şîa'ya karşı Sünnîliği canlandırmaya yönelikti. Nûreddin Mahmud'un öldüğü 1174 yılında Halep'te üçü Hanefîler'e, dördü Şâfiîler'e mahsus olmak üzere toplam yedi medrese ile biri kadınlara ait üç hankah vardı. Halep Eyyûbîler ve Memlûkler devrinde de Sünnî düşüncenin merkezi oldu. 1204'te şehirde sekizi Şâfiîler'e, dokuzu Hanefîler'e mahsus on yedi medrese, 1260'ta yirmi biri Şâfiîler'in, yirmi üçü Hanefîler'in olmak üzere toplam kırk dört medrese mevcuttu. Bu medreselerdeki hocalar ve öğrenciler maaşlarını ve burslarını medreselerin vakıflarından alırlardı. Zengîler'in ilgi ve ihtimamı yalnızca dinî ilimlere münhasır kalmamış, müsbet ilimleri de kapsamıştır. Özellikle bîmâristanlarda teorik ve pratik tıp öğretimi yapıldığı bilinmektedir. Tıp ilminde Halep'in en önde gelen siması, *el-Kâfi fi'l-kuhl* adlı eserin müellifi olan Halîfe b. Ebû'l-Mehâsin'dir. Hayatının bir bölümünü Eyyûbîler'in veziri sıfatıyla Halep'te geçiren Ali b. Yûsuf el-Kiftî de önemli bir tıp tarihçisidir.

Şehâbeddin es-Sühreverdî ile İmâdüddin en-Nesîmî Halep'in meşhur mutasavvıflarındandır. Memlûkler dindar insanlardı. Bu hasletleri onları Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı ihlâs ve samimiyetle mücadele etmeye yöneltmiştir. Aynı sebepten dolayı din âlimlerine değer vermişler, medreseler, camiler ve sosyal kurumlar inşa etmişlerdir. Bu çalışmalarını kütüphaneler takip etmiş, Kur'an, hadis ve dört mezhebi ilgilendiren fıkıh, tefsir ve usul ilimlerine ait çok sayıda eser yazılmıştır. Halep hakkında pek çok eser telif edilmiş olup bunların en eskisi İbn Ebû Tay el-Halebî'nin (Yahyâ b. Ebû Hâmid) kitabıdır (geniş bilgi için bk. *İ'lâ-*

mü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-Şehbâ', I, 10-67). Başta Ebû'l-Alâ el-Maarrî olmak üzere birçok şair de bu şehir hakkında methiyeler yazmıştır.

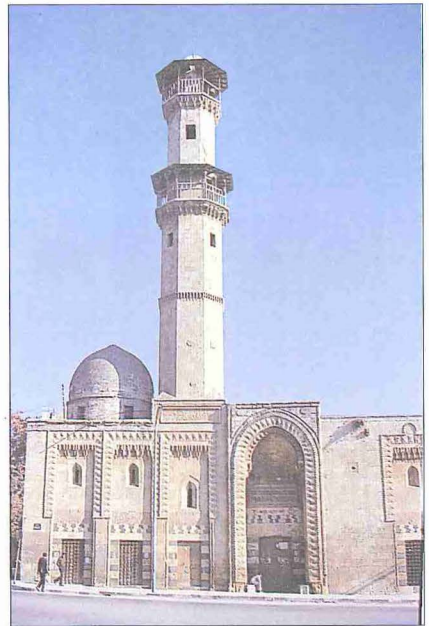
Fetihten hemen sonra müslümanlar Halep'i bir İslâm şehri haline getirmiş ve çok sayıda mimari eserle süslemişlerdir; ancak felâketler sebebiyle Hamdânîler'den önceki döneme ait olanlar ortadan kalkmıştır. Halep, Kahire'den sonra birçoğu bugün de varlığını koruyan Eyyûbî ve Memlûk yapılarının en bol bulunduğu ikinci merkezdir. Şehrin etrafı surlarla çevrilidir. Defalarca onarılmış olan bu surların bazı kısımlarıyla birkaç kapı ve burcu günümüze kadar gelebilmiştir; ayakta kalabilen kapılar şunlardır: Bâbü'l-Hadîd, Bâbü'n-Nasr, Bâbü Antâkiyye ve Bâbü Kinnesrîn. İzzeddin İbn Şeddâd, kendi zamanındaki kapıların sayısının on beş olduğunu söylemektedir.

İlkçağ Halep'ine ait 49 m. yüksekliğindeki oval biçimli höyüğün üzerinde yer alan iç kale bugün her yönüyle tam bir İslâmî eser hüviyetindedir. İyâz b. Ganm, Seyfûddeve ve Nûreddin Mahmud Zengî kaleye büyük özen göstermişlerdir. En parlak günlerini Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî döneminde yaşayan kale Hülâgû'nun ve Timur'un tahriplerinden sonra tekrar inşa edilmiş, son olarak da Kansu Gavri zamanında (1501-1517) yeniden yapılracasına köklü biçimde onarılmıştır. Muntazam bir plana sahip bulunmayan kale ile içindeki saray ve diğer hizmet binalarının mimari teşkilâtı, üzerinde yer aldıkları tepenin oval şekline uygun tanzim edilmiştir. Kalenin en dikkat çekici ve en önemli kısmı, güneybatıdaki büyük kulelerle birleşen ana girişidir. Zengîler dönemine ait olan (1209) ve çeşitli onarımlar geçirmesine rağmen orijinal şeklini büyük ölçüde koruyan bu kısım, savunma ve gözetleme kulesi vazifesini gören iki burç ile uzun bir köprüden oluşmaktadır. Büyük ve geniş giriş burcunun altında yer alan kapıdan itibaren aşağıya doğru meyilli şekilde inşa edilmiş yüksek ayaklar üzerindeki köprü, kaleyi çevreleyen hendeğin üzerinden geçerek daha aşağıdaki diğer bir savunma kulesinde son bulmakta, giriş burcundan daha küçük ölçülerdeki kaleden bağımsız bu ön kuleden başlayan ikinci köprü de aşağıyla irtibatı sağlamaktadır. Bugün harap durumda olan kalenin içindeki binalar arasında dikkat çekenler ise 1367 tarihli bir hamam, dokuz kubbeli bir taht odası, XV. yüzyıla tarihlenen bir kapı ve bir minareden iba-

rettir. Halep Kalesi İslâm dünyasının harikalarından biri sayılmış ve bu yönüyle darbimesel olmuştur.

Halep'te inşa edilen ilk cami Mescidü'l-etrâs'tır. Bu mescid Câmîu'l-Ömerî, Câmîu'l-Gadâirî, Medresetü's-Şuaybiyye gibi çeşitli isimlerle anılmıştır; bugün ise Câmîu't-Tûte adıyla bilinmektedir. Duvarlarındaki kitâbeler önemli birer tarihî belge niteliğindedir. Büyük Emevî Camii'nin tarihi ise Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik devrine (705-715) kadar uzanır; ancak halifenin vefatından sonra kardeşi Süleyman tarafından tamamlandığı sanılmaktadır. Minaresi de Selçuklu dönemine rastlayan 482 (1089-90) yılında Kadı İbnü'l-Haşşâb tarafından Serminli bir mimara yaptırılmıştır. Nûreddin Mahmud, özellikle camileri tamir ettirmeye ve yenilerini yaptırmaya büyük özen göstermiştir; en değerli eseri hâlâ ayakta olan Bîmâristânü'n-Nûrî'dir. Halep'te bugün Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûk dönemlerine ait çok sayıda cami bulunmaktadır; bazı camilerdeki mihrap ve minberlerin sanat değeri çok yüksektir. Dinî eserlerden biri de Cevşen dağı eteklerinde yer alan Meşhed-i Hüseyinî'dir. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî tarafından 592'de (1196) onarılan bu eser Hülâgû tarafından yağma ve tahrip edilmiş, ancak daha sonraki yıllarda birkaç defa tamir görmüştür.

Mescidü'l-etrâs – Halep

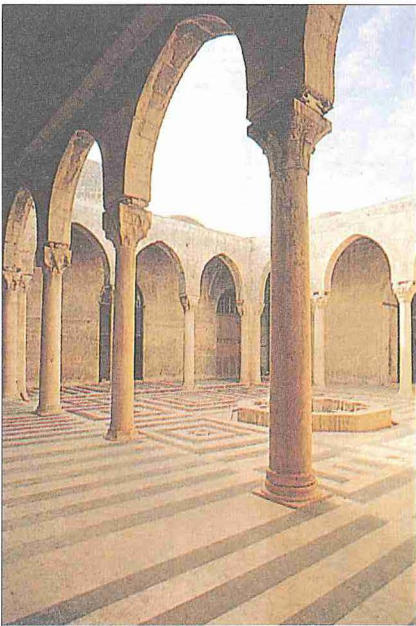

Şehirde günümüze intikal eden birçok eski medrese bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Medresetü'l-Firdevs olup 633 (1235) yılında, Ferâfire Hankahı gibi Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un karısı Safiyye Hatun tarafından yaptırılmıştır. Halep'te Yelboğa en-Nâsırî Hamamı gibi Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinden kalma hamamlar da bulunmaktadır.

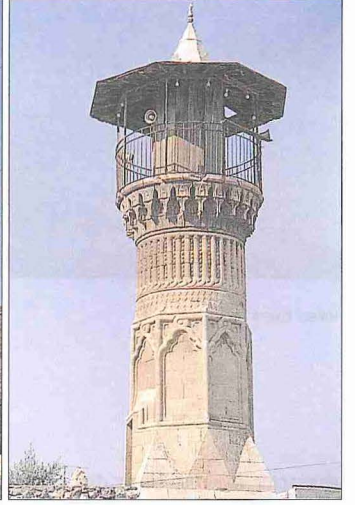
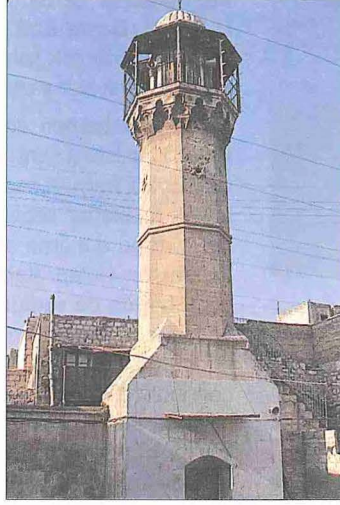
Halep'teki ticarî hayat Haçlı seferlerinden sonra daha çok canlanmıştır. Çarşılarda fildişi, demir, dokuma, sergi ve seramik eşya cinsinden aranan her şey bulunabiliyordu. Şehir, özellikle Kınnesrîn'in harap olmasından sonra doğu ve batı arasında önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Buradaki, bazıları bugün dahi faaliyetini sürdüren hanlardan yola çıkan kabileler Suriye'nin çeşitli şehirlerine, Anadolu'ya, Irak'a, İran'a, Hicaz'a, Yemen'e, Umman'a, Hindistan'a, Çin'e, Mısır'a ve Kuzey Afrika ülkelerine kadar giderdi. Ticarî önemi sebebiyle Ortaçağ'da Avrupalılar'ın Yeni Tedmür dedikleri Halep, Portekizliler'in 1497'de Hindistan ticaret yolunu bulmalarına kadar mevkiini korudu; bugün de Kuzey Suriye'nin en önemli ticaret merkezidir.

Tarihte çeşitli sahalarda temayüz etmiş çok sayıda Halepli bulunmaktadır. Râgıb et-Tabbâh, bu meşhur simalar hak-

Firdevs Medresesi'nin avlusundan bir görünüş – Halep

Memlûkler
devrinden
kalma
Şeref
ve Meydânî
camilerinin
minareleri –
Halep

kında *İ'lâmü'n-nübelâ'* bi-d'lâmi'l-*Ha-lebe's-Şehbâ'* adlı yedi ciltlik bir eser yazmıştır (Halep 1409/1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Yahyâ b. Saïd el-Antâki, *Târîh* (nşr. L. Cheikho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 157, 186-187, 209-216, 236, 244-248, 253-272; Azîmî, *Târîhu Haleb* (nşr. İbrâhîm Zağrûr), Dimaşk 1984; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), bk. İndeks; Ali b. Ebû Bekir el-Herevî, *el-İşârât fi ma'rifeti'z-ziyârât*, Dimaşk 1953; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb* (Zekkâr), I-XI; a.mlf., *Zübtü'd'l-haleb*, I-III; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîra fi zikri ümerâ'i's-Sâm ve'l-Cezîre* (nşr. D. Sourdel), Dimaşk 1953, I/1; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtaşarı'd-düvel*, Beyrut 1890, bk. İndeks; Ebû'l-Fidâ, *el-Yevâkit ve'd-çarab fi târihi Haleb* (nşr. Muhammed Kemâl – Fâlih el-Bekûr), Halep 1410/1989; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 165-167; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr: devletü'l-memâliki'l-ülâ* (nşr. D. Krawulsky), Beyrut 1407/1986, s. 198-201; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), bk. İndeks; İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehab fi târihi memleketi Haleb* (nşr. Yûsuf Serkis), Beyrut 1900; İbnü'l-Hanbelî, *ez-Zebed ve'd-çarab fi târihi Haleb* (nşr. Muhammed Altûncî), Küveyt 1409; a.mlf., *Dürrü'l-habeb fi târihi a'yâni Haleb* (nşr. Mahmûd el-Fâhûrî – Yahyâ Abbâre), Dimaşk 1972-73, I-II; Ebû'l-Vefâ b. Ömer el-Halebî, *Me'âdinü'z-zehab fi'l-a'yâni'l-müşerrefe bi-him Haleb* (nşr. Muhammed Altûncî), Dimaşk 1987; Kustâkî el-Himsî, *Üdebâ'u Haleb fi'l-karni't-tâsi' 'aşer*, Halep 1925; Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-Şehbâ'*, Halep 1926, I-VII; J. Sauvaget, *Alep*, Paris 1941; a.mlf., "Halep", *IA*, V/1, s. 117-122; a.mlf., "Halab", *EP* (Ing.), III, 85-90; Subhî Savvâf, *Akdemü mâ 'urife min târihi Haleb*, Halep 1952; a.mlf., *Târîhu Haleb: Haleb kable'l-İslâm*, Halep 1972; M. Es'ad Talas, *el-Âşârü'l-İslâmiyye ve't-târîhiyye fi Haleb*, Dimaşk 1376/1956; P. K. Hitti, *Târîhu Süriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. C. Haddâd v.dğr.), Beyrut 1958, I-II; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, bk. İndeks; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo: 1004-1094*, Beyrut 1391/1971; B. Lewis, *Islam*, London 1974, I, 64-65, 89, 91-92,

96, 104, 107-108; Afif Bahnassi, "Aleppo", *The Islamic City* (nşr. R. B. Serjeant), Paris 1980, s. 177-182; Şevki Şa's, *Halep târihuha ve me'âlimühe't-târîhiyye*, Halep 1981; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 47-50; M. Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdâs el-Kilâbiyyûn fi Haleb ve şimâli's-Sâm*, İskenderiye 1985; Ahmed Fevzi el-Hejb, *el-Hareketü's-şir'iyye zemene'l-Memâlik fi Halebe's-Şehbâ'*, Beyrut 1406/1986; a.mlf., *el-Hareketü's-şir'iyye zemene'l-Eyyûbiyyîn fi Halebe's-Şehbâ'*, Küveyt 1407/1987; Muhammed Altûncî, *et-Teyyârâtü'l-edebiyiye İbbâne'z-zahfi'l-Mugjûl*, Dimaşk 1987; M. Hayreddin el-Esedî, *Mevsû'atü Halebi'l-mukârene* (nşr. Muhammed Kemâl), Halep 1408/1987-88, I-VII; Ferid Cühâ, *el-Hayâtü'l-fikriyye fi Haleb fi'l-karni't-tâsi' 'aşer*, Dimaşk 1988; a.mlf., "er-Rubû' ve'l-hadâ'ik ve'z-zevâyâ ve't-tekâyâ fi medîneti Haleb", *el-Havliyyâtü'l-eseriyye-tü'l-Arabiyyetü's-Süriyye*, XXXI, Dimaşk 1981, s. 205-216; a.mlf., "el-Medârisü'l-eseriyye fi medîneti Haleb", *Evrâk*, sy. 5-6, Madrid 1982-83, s. 65-78; Muhammed Zâmin, *İmâretü Haleb fi zillü'l-hükmi's-Selcûki*, Dimaşk 1990; Kâmil el-Gazzî, *Nehrü'z-zehab fi târihi Haleb* (nşr. Şevki Şa's – Mahmûd Fâhûrî), Dimaşk 1412-13/1991-92, I-III; J. S. Nielsen, "Between Arab and Turk: Aléppo from the 11th Till the 13th Centuries", *Byzantinische Forschungen Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*, XVI, Amsterdam 1991, s. 323-340.

TÂLİB YÂZİCİ

Osmanlılar Dönemi. Yavuz Sultan Selim'in Memlûk Sultanı Kansu Gavri'yi mağlûp ettiği Mercidâbık Savaşı'ndan sonra (24 Ağustos 1516) Osmanlı hâkimiyeti altına giren şehir (28 Ağustos 1516), bu sırada doğu ile batı ticaretinde önemli bir merkez olarak gelişme göstermekteydi. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte şehrin geçmişinde rastlanmayan büyük bir gelişme devri başladı ve bu dönem Halep tarihinin birçok bakımdan en parlak dönemini teşkil etti.